

РОССИЙСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ИНСТИТУТ РУССКОГО ЯЗЫКА ИМ. В. В. ВИНОГРАДОВА

AD FONTES VERBORUM

ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ЭТИМОЛОГИИ
И ИСТОРИЧЕСКОЙ СЕМАНТИКЕ

К 70-летию Жанны Жановны Варбот

МОСКВА «Индрик» 2006

УДК 81
ББК 81
А 20

Над книгой работали:

А. Ф. Журавлев (отв. редактор)

Ю. М. Гизатуллина (отв. секретарь)

В. Н. Субботина

Г. И. Урбанович

А. В. Хелемендик

Ad fontes verborum. Исследования по этимологии и исторической семантике. К 70-летию Жанны Жановны Варбот. — М., «Индрик», 2006. — 480 с.

ISBN 5-85759-365-4

Сборник приурочен к 70-летию одного из виднейших специалистов в области славянской этимологии, исторического словообразования и семантики, славянского глоттогенеза — Жанны Жановны Варбот. Включенные в книгу работы отечественных и зарубежных лингвистов затрагивают проблематику, близкую научным интересам юбиляра. Исследования, касающиеся славянских и иных языков, имеют дело с апеллятивной лексикой и именами собственными, с лексикой исконного происхождения и заимствованиями. В сборник помещен также полный список научных трудов Ж. Ж. Варбот.

Книга адресована лингвистам — этимологам, историкам языка.

ISBN 5-85759-365-4

© Коллектив авторов, текст, 2006

© Издательство «Индрик», 2006

Содержание

Список научных трудов Жанны Жановны Варбот	9
<i>Н. С. Арапова</i> (Москва)	
<i>Валун</i>	23
<i>Е. Л. Березович</i> (Екатеринбург)	
Заметки по этимологии русских диалектизмов со значением 'глушь, захолустье'	25
<i>М. Бјелетић</i> (Београд)	
Прилог проучавању псл. *vez-	40
<i>П. Валчакова</i> (Брно)	
Рус.-цслав. рѣчьно	51
<i>Т. И. Вендина</i> (Москва)	
Из кирилло-мефодиевского наследия в языке русской культуры (концепт Истина)	54
<i>Ј. Влајић-Поповић</i> (Београд)	
Од изолованог хапакса до новог елемента у постојећем систему	69
<i>В. Вукупѣл</i> (Брно)	
Zwei altpreußische Bemerkungen	77
<i>М. Wojtyła-Świerzowska</i> (Kraków)	
*Modra žena. Semantische Betrachtungen	80
<i>Е. Гавлова</i> (Брно)	
Названия калужницы (<i>Caltha palustris</i>) в славянских языках	85
<i>А. С. Герд</i> (Санкт-Петербург)	
Региональный этимологический словарь	103
<i>Т. В. Горячева</i> (Москва)	
Читая Мея... или еще раз о росомахе	109
<i>К. Herej-Szymańska</i> (Kraków)	
Słowiańskie dźwiękonaśladowcze *gra-	115
<i>Л. Димитрова-Тодорова</i> (София)	
Произход на няколко български фитоними	127
<i>И. Г. Добродомов</i> (Москва)	
Словари и историко-этимологические разыскания	132
<i>А. Ф. Журавлев</i> (Москва)	
Заметки на полях «Этимологического словаря славянских языков». II	140

<i>А. А. Калашиников</i> (Москва)	
По страницам «Словаря говоров уральских (яицких) казаков». I	148
<i>Н. Karlíková</i> (Врно)	
Lexikalische Verflechtung von psychischen und atmosphärischen Erscheinungen	150
<i>Л. Кралик</i> (Братислава)	
Из словацкой диалектной лексики: <i>deethnonymica</i>	161
<i>А. А. Кретов</i> (Воронеж)	
Славянские этимологии: вост.-слав. <i>щиколотка</i> и однокоренные	169
<i>А. И. Кузнецова</i> (Москва)	
Забывтое слово селькупского языка: что за ним скрывается?	173
<i>Л. В. Куркина</i> (Москва)	
К этимологии русск. <i>ёрить/ерить</i>	179
<i>А. Лома</i> (Белград)	
Прасл. * <i>gospodь bogь</i>	186
<i>Т. Б. Лукинова</i> (Київ)	
До особенностей праслов'янської системи словотвору імен	193
<i>В. В. Мартынов</i> (Минск)	
Греко-славянские этюды и метафоризация слов	203
<i>А. К. Матвеев</i> (Екатеринбург)	
К изучению «темных» лексических заимствований в говорах Русского Севера: <i>вѣрахта</i> и <i>барѣс</i>	208
<i>О. М. Младенова</i> (Калгари)	
Болгарский «авось»: к изучению модальных слов в болгарском языке	216
<i>В. М. Мокиенко</i> (Санкт-Петербург — Грайфсвальд)	
Народная этимология в исторической фразеологии	228
<i>И. И. Муллонен</i> (Петрозаводск)	
Маркировка границы в топонимии Заонежья	245
<i>С. А. Мызников</i> (Санкт-Петербург)	
Проблема научной достоверности в диалектной лексикографии	256
<i>В. Орел</i> (Тель-Авив)	
Этимологические эскизы	265
<i>В. Ostrowski</i> (Kraków)	
<i>Wologdzki, wologodzki czy wologdziański?</i>	272

Ю. В. Откупщиков (Санкт-Петербург)	
К этимологии слова <i>онуча</i>	280
И. П. Петлева (Москва)	
Этимологические заметки по славянской лексике. XXII.	
Славянские лексемы с <i>d-</i> , <i>t-</i> , <i>b-</i> в анлауте,	
восходящие к <i>*rojiti//*rějati</i>	284
Е. Н. Полякова (Пермь)	
Этимология диалектных основ пермских фамилий	
XVI–XVIII веков (<i>Вакин, Вакорев, Вакорин, Вакуриных, Ваулин,</i>	
<i>Вежливцов, Вечтомов, Вештемов, Водолеев, Воропаев</i>)	291
Н. Popowska-Taborska (Warszawa)	
Na tropie etymologii	
zachodniosłowiańskiego <i>žart, žert, žort</i> ‘žart’	303
Й. Райнхарт (Вена)	
Древнерусское <i>коүригь</i> ‘шафер, дружка’:	
заимствование из протобългарского языка	307
М. Рачева (София)	
За продолженията на праслав. <i>*trizь</i> и праслав. <i>*tryzna</i>	
в южнославянските езици	318
М. Э. Рум (Екатеринбург)	
В кругу мотивационных гипотез:	
об одном славянском названии Ориона	329
В. Н. Субботина (Москва)	
О типологии взаимодействия	
лексики омонимичных этимологических гнезд	336
О. А. Теуш (Екатеринбург)	
Севернорусская диалектная лексика	
и праславянская этимология	346
Т. Ат. Тодоров (София)	
Славянски етимологии. Бълг. <i>топòря (се), топòрчим се,</i>	
рус. <i>топóриться, топорить(ся), натопóриться,</i>	
<i>топóрчить(ся), топóрить(ся),</i> чеш. <i>topořit(i),</i>	
други форми и варианти	355
С. М. Толстая (Москва)	
О семантике каритивности	
(слав. <i>prěsnъ</i> и его парадигматические партнеры)	363
В. Н. Топоров (Москва)	
Этимологические заметки	381

<i>Г. И. Урбанович</i> (Москва)	
О соотношении первичной мотивации и дифференциальных признаков (На примере лексики со значениями 'счастье', 'удача', 'успех')	417
<i>А. В. Хелемендик</i> (Москва)	
Мотивационные модели лексико-семантического поля 'ругать(-ся)' в русском языке	423
<i>А. К. Шапошников</i> (Коктебель — Москва)	
Производные праславянского глагола * <i>kyti</i>	432
<i>Ž. Šarapatková</i> (Брно)	
Církevněslovanské <i>sakъ</i>	445
<i>R. Eckert</i> (Berlin)	
Urslaw. * <i>ob-u-ti</i> versus urbalt. * <i>au-ti</i> (zum Verhältnis präfigierter und nichtpräfigierter Bildungen von der Wurzel idg. * <i>-ou-/*-eu-</i>)	447
<i>М. Якубович</i> (Краков)	
Типы первичной мотивации слов со значением 'хороший' и 'плохой' в славянских языках	458
<i>И. Янышкова</i> (Брно)	
Названия рябины в славянских языках	467

М. Бјелетић

Прилог проучавању псл. **vęz-*

У говору села Безује у Пиви (Црна Гора) посведочен је глагол *уко-вѣзнути* 'омршати, ослабити': «Кад виђок како је уковезнуо, следик се — Богме ти је ово ђетић уковезно, припази га»; 'изгубити свежину, бујност, усахнути (о биљкама)': «Жита су уковезнула на овој злој години» (Гаговић 2004).

Усамљен на с.-х. терену, овај глагол има свој пандан у украјинском језику, уп. укр. дијал. *ков'язнути*, *заков'язнути* 'ціпеніти; вмирати', *ков'яза* 'мерзляк', *ковязливий* 'id.', израз *ковязити біду* 'терпіти нестатки, бідувати, страждати' (ЕСУМ 2: 488), *ков'язнути*, *ков'язнути ~ в'язнути* 'замерзати; вмирати з холоду', *заков'язнути* 'загинути з холоду': Пішоў і заков'яз в зим'і; 'вмерти' (Онишкевич)¹.

Овој породици свакако припада и укр. дијал. *скув'ѣзнутися* 'померти' (Шульгач 1995: 177), као и поль. дијал. *skowiażyć się* 'zmęczyć się, osłabnąć, zwiędnąć' (картотека SGP)².

Украјински глагол привлачи пажњу етимолога већ више од једног века. Углавном се тумачи као изведеница префиксом *ко-* од *в'язнути*³. У украјинском етимолошком речнику реконструише се псл. основа **kovęz-* (без експлицитног издвајања префикса) и указује се на везу са *ков'язнути* 'животіти; хворіти, нездужати', *ков'язка* 'палица із загнутим кінцем' (ЕСУМ I. с.). Облик *скув'ѣзнутися* изводи се из псл. *skovęznoti se (Шульгач I. с.).

С обзиром на то да псл. глагол *vęzati долази у комбинацији са префиксима **ka-/ko-* (уп. ЭССЯ 9: 165 s. v. *kavęza; id. 12: 13 s. v. *ko-veza), и за разматране облике можемо претпоставити псл. предложак *(s)*ko-vež-*.

---

¹ Аутор речника s. vv. упућује на поль. дијал. *skowięznąć*, без значења и убијације.

² Податак потиче из пункта Strzelce Krajeńskie, а добијен је од информатора родом из Полесја (околина места Pinsk), где је присутан утицај белоруског језика.

³ Уп. Malinowski 1899: 119; Debeljak 1954: 170; Москов 1962: 154; Корећ-нү 1983: 31.

Псл. основа *vęz- (*vęz(a)ti, *vęznęti) нема јединствено утврђењу етимологију⁴. Посебну пажњу привлачи њено протетско *v-, које се такође објашњава на различите начине⁵. Но без обзира на крајње порекло, извесно је да се гнездо глагола *vęzti формирало у псл. периоду, највероватније на бази ие. *anġh- (*nġh-), а под утицајем синонимног *verzti (уп. Калашников 1994: 82)⁶.

За гнездо *vęz(a)ti карактеристична је семантика везивања, спајања⁷, и у оквиру ње посебна линија семантичког развоја која подразумева означавање не просто везе, сједињавања, него везујуће смесе, везујућег елемента⁸. Семантика лепљивости, прионљивости присутна је у називима разних врста биљке Galium: чеш. *svízel*, *lepenice*, рус. дијал. *вязель трава*, *лепчица* (Калашников 1992: 127) и, свакако, у називима блатњавог, расквашеног земљишта, уп. рус. дијал. *вяз* 'болото', *вязель* 'вязкое, топкое место, вязкая грязь', *вязіка* 'липкая грязь, вязкая почва, вязкое дно реки, озера', *вязіло* 'болото, вязкое место', *вязіна* 'вязкое место', *вязовец* 'болото, трясина на дороге, где обычно вязнут подводы' (СРНГ), одатле *вязкий* 'лепљив; муљевит, блатњав; који увлачи у глиб', *вязнуть* 'заглибљивати се, тонути (у глиб)'⁹.

Међутим, глагол *vęz(a)ti развио је и значење '(о)слабити, (из)губити снагу', уп. рус. израз *его всего развязало* 'ослаб, нет

⁴ За преглед тумачења в. Калашников 1994: 81–83; Фасмер I: 374.

⁵ Уп. Калашников 1994: 82; Liewehr 1956: 11–13; Мартынов 1986: 129; уп. и Шустер-Шевц 1992: 90.

⁶ Гнездо *vęzti је затим, на највећем делу словенске територије, преузело део потенцијала маргинализованог гнезда *verzti (op. cit. 86).

⁷ Уп. нпр. значења 'коноп, уже', 'мотка, штап, палица', 'врат', 'запешће' (Калашников 1994: 85–86).

⁸ Ова семантика се најпотпуније испољава у области пчеларства, где се основа *vęza / *vęzъ користи за означавање пчелинег лепка, воска, саћа: рус. дијал. *узá*, *уза* 'вожина из-под сотов', блр. *вуза* 'пчелиные соты', пољ. *węza* 'pierwsze więzanie pszczelne w ulu, commosis', *węza*, *wiąz* 'саће' (Куркина 1982: 20). Иста семантика присутна је у струс. *вяжа* 'бобровая хатка', која се састоји од грања, стабљика трске и шаши, повезаних муљем или блатом, уп. и пољ. *wiązarek* 'начин градње брвнаре који се састоји у повезивању греда трском и глином' (Калашников 1992: 126).

⁹ А. Лома ми је указао да се можда ово значење чува у неким топонимима и хидронимима основе *вез-* на српском тлу, уп. нпр. хидроним *Вежања* у зап. Србији (подручје планине Таре).

силы встать, работать' (Варбот 2003: 60). То значење могло је настати секундарно од 'бити блатњав, прљав', будући да је такав семантички помак сасвим регуларан, уп. блр. дијал. *як грязь* 'пра слабасць': «Така ўже слабая стала, ек грязь» (ТС)¹⁰. О кореспондирању значења 'прљав, блатњав' и 'слаб, болестан' сведоче и следећи примери: рус. дијал. *зачавреть* 'загразнитися' поред *чавреть* 'вянуть, чахнуть, сохнуть', *чівреть* 'болеть долгое время, становиться хилым, хворым' (< *ča-vrěti), *охрань* 'нечистоплотный, грязный человек или животное' према *хредеть* 'болеть' (< *xrěd-') (Куркина 2001: 102).

Пошто смо, дакле, разматрани глагол *уковѣзнути* творбено рашчланили на префиксе *у-*, *ко-* и основу *везнути* (< *vęzŋoti), лакше ћемо одредити његово окружење у оквиру с.-х. језика. Ту пре свега спада заст. *везнути* (im)pf. 'запињати, запети; западати, запасти; упадати, упасти; (у)тонути', потврђено код неколико западних писаца од XVI до почетка XVIII века (RJA), кајк. *вѣзнати* 'заглавити, уклештити се': «Вѣзнал сѣм з ногѹм мед брвѣње Озаль» (Тећак 1981: 413), затим облици са префиксима *за-* и *у-*: *завезнути*, *-нѣм* 'заглибити, заглавити' Херц. (РСА)¹¹, чак. *завѣзнути* 'запасти ногом између два оштра и непомична камена' Брусје¹², кајк. *увѣзнути се* 'не моћи избавити се из тјеснаца' Жумберак (Skok III 583 s. v. *vęzati*), *јувезнути*, *јувезнѣм* 'заплести се, побркати се, замрсити се, помести се' (RJA).

Будући да је и код с.-х. континуаната псл. *vęz(a)ti присутно значење '(о)слабити, (из)губити снагу', уп. *завѣзати*, *завѣжѣм* 'бити на измаку снага, малаксати, изнемоћи': «Једва дођох, баш сам завезао од умора и глади — Болестан сиромах Јован, баш је завезао, нема ништа од њега» (РСА), *превѣзати се* 'јачко омршавити, пресукати се, преса-

¹⁰ Међукарлика у том семантичком помаку могло би бити значење 'мек, млитав', уп. сх. *гліб* 'расквашена лепљива земља', *глібан* 'прљав, нечист човек' ЦГ; 'дебео, млитав, лењ човек' Босна (РСА), *глібав* 'недовољно чврст, мекан човек' Лесковац (Митровић).

¹¹ Овамо можда и *завѣзѣ се* 'занети се, унети се у нешто': «Шта си се завезо у те артије, кај да ћеш да будеш писар?» Црна Река (Марковић 1986: 306).

¹² Уп. у основи исту дефиницију значења: *завѣзнути* 'запасти ногом у тесан простор, у шкрипац (па се не моћи макнути)': «Догоди се да мѹл ђли товѹр на пѹши завѣзне» Брусје (Dulčići 1985).

митити се' Ускоци (Станић)¹³, очито је да се глагол *уковѣзнати* и у погледу семантике савршено уклапа у своју лексичку породицу.

Са семантичког аспекта сасвим је оправдано и његово повезивање са горенаведеним, творбено идентичним укр. лексемама, чија су значења: 'смрзавати се', 'укрућивати се, кочити се', 'умирати', уп. рус. дијал. *вјзнуть* 'испытывать чувство холода, мерзнуть, замерзать' (АОС; ПОС), *вјзѣтъ* 'делать твердым, плотным (о морозе)' (ПОС). Међусобну повезаност значења 'смрзнати се' и 'слабити', тј. 'укочен, укрућен (од зиме), непокретан, обамро' и 'слаб' потврђују и следећи примери: *смрзло* погрд. 'млитав, неотпоран мушкарац': «Није смрзло кадар ништа да потегне Љештанско» (Тешић 1977: 289)¹⁴, рус. дијал. *зѣбель* 'худощавый, тощий человек', уп. *зѣбѣтъ* 'мерзнуть, зѣбнуть' (СРНГ)¹⁵. Као семантичку паралелу треба поменути и рус. дијал. гла-

¹³Значења 'бити слаб' и 'бити болестан' готово да се могу сматрати синонимнима, уп. *слабос, -сти* 'болест' Пива и Дробњак (Вуковић 1940: 413), а семантика везивања често се јавља управо уз појам 'болест, боловати': *навѣзати се* фиг. 'навалити (на кога, кога), спопасти, обузети кога (о болести)': «Навезала ме се болест, не могу да је се опростим — Ове наше грознице, кад се на човека навежу, не може да их се отресе» (РСА), рус. дијал. *свѣзѣтъ* 'одолець, скрутить (о болезни)', чеш. дијал. *vázlý* 'дуготрајан (о болести)' (Варбот 2003: 60), рус. дијал. *вѣзѣтъся* 'передаваться, становиться сопутствующим кому-чему-н.': «К худому фсѣ худо вѣжѣца — Боль-то г боли фсѣгда вѣжѣца — На худых-то болесѣ лутшѣ вѣжѣца» (АОС), одатле вероватно *завѣза* 'болезнь' [какая?] (СРНГ), уп. и *вѣзѣтъ килы* (к кому) 'возбуждать болезнь, напускать порчу' (АОС), уп. *охиниѣ* 'порча' према *хѣнѣтъ* 'долго болеть, чахнуть' (< *хунити) (Куркина 2001: 102), супротно од с.-х. *завѣзѣвати* 'бајањем, врачањем отклањати болест, бајати, врачати': «Овакву свијећу чувају у кући, па њоме завезују дјечи када се појави какав оток а нарочито грозница» (РСА). Апотропејску моћ имао је и *вез* 'брест, *Ulmus effusa*' (< *vęzъ), који је народна етимологија доводила у везу са 'везивањем' штетне моћи ђавола, вештица и осталих натприродних бића (Janyšková 2003: 87).

¹⁴Уп. из истог извора *смрзлица* 'смрзнати плод воћке (најчешће јабуке)': «Смрзлице су тврде ко камење».

¹⁵Поменута значења међусобно кореспондирају и у несловенским језицима, уп. лит. *кѣмѣти* 'ишчезавати, пропадати, слабити, мршавити, (у)кочити се од хладноће', *каїрѣти, каїрѣиу* 'венути, пропадати, боловати': *каїрѣти, каїрѣстиу* 'кочити се од хладноће' (Navlova 1999: 289, 292), гр. *μάλχη* 'укоченост од хладноће', *μαλκίω* 'кочити се, укрућивати се' и *βληχρός* 'слаб, мекан' (Куркина 1978: 25).

гол *чичереветь*, који обједињује сва релевантна значења: ‘терять, силы, здоровье, хиреть’, ‘останавливаться в росте, чахнуть, увядать (о растениях, животных)’, ‘становиться грязным, неряшливым (о человеке)’, ‘замерзать, коченеть от холода’ (Горячева 1997: 32).

Ж. Ж. Варбот је указала на појаву семантичке контаминације континуаната псл. глагола **vezti* и **vesti* у руским говорима, где је под утицајем индукције семантике гнезда **vezti* међу континуанте гнезда **vesti* дошло до развоја следећих значења глагола *развезти, развозить*: ‘делать труднопроезжим, труднопроходимым во время дождей, таяния снега и под. (о дороге)’, ‘приводить в состояние полной расслабленности, изнеможения (о действии вина, жары, болезни)’ (Варбот 2003: 59–60)¹⁶.

Слична појава запажена је и у српским говорима, само што је ту дошло до контаминације континуаната **vezti* и **vesti*, **vedo*, уп. *завес, завѣдѣм* ‘јачко се исцрпсти, изнемоћи, клонути, доћи до смрти (од болести, глади и сл.)’: «Ђоќо е завѣо, не мѣже дѣуго — Завѣо сам ђд глѣди — Стѣрац је завѣо, неће дѣуго чѣм је изгубио рѣјеч» Васојевићи (СТИЈОВИЋ 1990).

Због контаминације континуаната основа **vez-* и **(v)oz-* могло је доћи до појаве значења ‘слаб, мршав’ у рус. дијал. *харузльий*, ако је од **xoro-ozьlьjь* (тако Орел 1990: 75)¹⁷, уп. *завѣзек, завѣска* ‘узао, чвор; дете заостало у расту’ Васојевићи (СТИЈОВИЋ 1990)¹⁸.

¹⁶ Варијантност *ε*: *e* могла би се, начелно, објаснити и претпоставком назалног презента типа рус. *лягу* (: *лечь*), ст.-слав. *лѣгж* (: *лѣшти*) < псл. **lego* (: **leg-ti*), дакле: **vezo* (: **vesti*), но у том случају била би искључена веза са **ozьkь*, **oziti* и т. д.

¹⁷ На псл. плану придев **ozьkь* може се сматрати само корадикалним са **vez(a)ti*, иако се семантика карактеристична за глагол јавља у низу образовања са коренским *o*, уп. континуанте псл. **(v)oz(a)*: с.-х. *ўза* ‘уже, окови; тамница; заробљеништво’ итд. (Калашников 1994: 82–83).

¹⁸ Семантички утицај гнезда **oziti* / **eziti* присутан је и у следећим примерима: *пѣжести, пѣжѣдѣм* ‘об-узити, скратити, направити по мањој мери’: «Што ми не сачи гаће по мљери, но иг поједе и нагрди» Безује (Гаговић 2004), *зѣжес(ми), -дѣм* ‘оштетити некога, обично му умањивши нешто’ Г. Цапарде (Ђукановић 1983: 276), док се значење придева *ўзѣтан* ‘који је кржљав, неразвијен, заостао у развоју’ поред *ўзѣтнѣк* ‘онај који је одузет, укочен, парализован’ Безује (Гаговић 2004) (< **vьz-jeti*), свакако развило под утицајем *везати*.

Вратимо се поново укр. лексемама. Глагол *скув'ѐзнутися* 'померити' води се у везу са укр. *коя́знутися* 'згортатися, горнутися, згинатися' (Шульгач 1995: 177). Тај глагол је у ЕСУМ 3: 7 окарактерисан као нејасан. Орел га сматра континуантом псл. дијалектизма **ko-(j)ęziti* са изворним значењем 'савијати, привезивати', који одражава одговарајући словенски корен с вокализмом -e- и без протетског *v- (Орел 1990а: 106). Шульгач за облик *коя́знутися* реконструује *koęziti se, а за *скув'ѐзнутися* — *skovęznoti se (в. горе), при чему се ови облици у формалном погледу разликују због факултативног s- у префиксима **ko-* / **sko-* и због присуства/отсуства иницијалног v- у кореновима *-*ęz-* / *-*vęz-*¹⁹. Аутор сматра да је глагол *коя́знутися* дериват псл. *ęza / *ęzъ које стоји у односу алтернације са *ęza / *ęzъ (Шульгач 1995: 177–178).

Овиме се у разматрање уводи и псл. *ęga / *ęza (ЭССЯ 6: 68–69; SP 6: 94–96), чији су континуанти стсрп. *језа* 'болест', *јѐзив* 'болестан, слаб' (Вук), *јѐзина* 'мршавост са унутрашњом болести' (Skok I 780 s. v. *јѐza*), ст.-слав. *ѡза* 'болест', буг. дијал. *ѐнза* 'id.' итд. У формалном погледу псл. *ęga представља девербалну именицу од непосведоченог глагола *ęgti 'савијати, сагибати' (тако ЭССЯ I с.; SP I с. другачије), на чије би постојање посредно указивао глагол *ęgliti (*se*), реконструисан на основу рус. дијал. *яглитъся* 'гнуťся, сгибаться под углом в суставе (об органах движения)', које се такође доводи у везу са *ęga 'болест' (Меркулова 1996: 25–26).

Псл. облици сродни су са лит. *ęngti* 'давити, стискати, стезати, мучити', *ingas* 'лењ, тром', лет. *įgt* 'слабити, изнамагати, умирати, пропадати, венути; срдити се', аглос. *inca* 'бол', стисл. *ekki* 'жалост, туга, сумња' итд. (ЭССЯ I с.).

Ако до контаминације различитих гнезда долази на нивоу сваког појединачног језика, онда би се исти процес морао претпоставити и за псл. језик. Како је најважнији услов за контаминацију формално и семантичко приближавање лексема које припадају различитим гнездима (в. Варбот 2003: 57)²⁰, могло би се рећи да је тај услов за гнезда

¹⁹ Као паралелу наводи рус. дијал. *кавязѧ* 'натовп, ватага' и *суязно* 'в згоді'; уп. још и укр. дијал. *от'яж* 'повід; віжка' < *otъjęzъ, од несачуваног *otъjęzati (< *otъjęzjati, што је имперфектив на -ja- од *otъjęzati < *(v)ęzati 'вез(ив)ати, плести' (Ліаді 2003: 109).

²⁰ Од пресудног значаја ту свакако није заједничко порекло, будући да се у процесу фонетског, морфонолошког, морфолошког и семантичког развоја међусобно приближавају облици потпуно различите провенијенције.

**(j)ęz-* и **vež-* испуњен још у псл. периоду, пре него што се развило протетско *v-* код **vež(a)ti* < **ęz(a)ti*, уп. *najęzъ : *naořъ ‘чародейственная навязь, носимая для предохранения от болезни или несчастья, amuletum’ (ЭССЯ 22: 104, 204), али уп. и стчеш. *návaz* ‘amuletum’ < *navežъ (id. 23: 231).

У говору Безуја, поред разматраног глагола *уковѣзнупти* ‘омршати, ослабити’, посведочен је и синонимни глагол *чевѣзнупти* ‘бити све мршавији, слабији’: Чевизи и нестaje, неће се имати шта од њега укопати; ‘ћутати, мучати’: «Дошо му некакав нелок и све нешто чевизи», *ишчевѣзнупти* ‘постати јако мршав, смршати, ослабити’: «Није она ишчевизила од имања но од немања — Ишчевизила га празна трпеза», *учевѣзнупти* ‘постати јако мршав, веома ослабити; умукнути, ућутати’ (Гаговић 2004).

Однос облика *уковезнупти* и (у)*чевизити* није сасвим јасан. Идентичност семантике и фонетска, али и творбена блискост (облик *чевизити* могао би се рашчланити на префикс *че-* и основу *-визити*)²¹ указивали би на сродност ова два облика. Будући да је глагол *уковезнупти* свршеног, а *учевизити* несвршеног вида, основа *-визити* према *-везнупти* могла би се тумачити као резултат секундарне итеративизације, уп. с.-х. заст. *прѣсизати*, *прѣсизати* као итератив од *прѣсегнупти* < *pri-segnŋti : *pri-sizati* (Vaillant II 480, уп. RJA s. vv.). Проблем је само у томе што би завршетак *-ити* у *чевизити* пре указивао на деноминално порекло (какво се претпоставља и за *ęziti од *ęga / *ęza, в. ЭССЯ 6: 74; SP 6: 115). Међутим, с обзиром на интранзитивно значење *чевизити*, треба допустити, на овом терену, и варијантност типа *mъrzeti / *mъrziti (у говору Пиве и Дробњака *мрзити*, в. Вуковић 1940: 327), за евентуални интранзитив на **-ѣти*: *ĉe-vežeti уп. *vežeti* ‘бити везан, заробљен’, стчеш. *věžeti*, чеш. *vězeti* према тренутном виду *vežŋti* (Vaillant II: 388).

Посебно је, међутим, индикативна чињеница да и овај срп. дијал. глагол има свој пандан у украјинском, уп. укр. дијал. *ковѣзнупти* ‘мучити’²², *ковѣзнупти* ‘животити; хворити, нездужати’, *заковѣзнупти*, *заковѣзнупти* ‘застигнути, змерзнупти, закликнути, закоцјубнупти; зав’язнупти, занепастити’ (ЕСУМ 2: 484), где се констатује да разматрани облици

²¹ За алтернирање префикаса *ко-* и *че-* уп. *заковѣљити* ‘извити, заврнупти нагоре’ (РСА), ‘изненада се разболети, нагло заслабити’ Безује (Гаговић 2004) : *ишчевѣљити* ‘искренупти, искривити у страну’ Левач (РСА).

²² За алтернирање префикаса уп. укр. *чав’јдити* ‘хиреть, чахнупть’ < *ĉave-děti (ЭССЯ 4: 31) према укр. *закав’јдити* ‘занудити’ (ЕСУМ 2: 225 третира као нејасно); овамо још и *зачѣчевельий* ‘худой, тоший’ (Куркина 2001: 101).

нису сасвим јасни, али да су можда у вези са *ковџка* ‘палиця із загну- тим кінцем, вид кийка’, у ком би случају првобитно значење било ‘сагибати, извијати, савијати’²³. И док ни сама именица *ковџка* у украјинском етимолошком речнику није добила коначно решење (в. ЕСУМ I. с. s. v. [*ковиза*¹]), аутори прасловенског речника смештају је под одредницу *koveza (заједно са укр. *ковиза* ‘бондарський інструмент дла згинання обручів’, дијал. *ковџа* ‘вередлива, плаксива люди- на’, *ковџа* ‘нечепурна, неповоротка людина’ итд. (ЭССЯ 12: 13).

Оно што свакако не подлеже сумњи јесте семантичка компати- билност свих разматраних облика. У ширем словенском окружењу чак и значење ‘(у)ћутати’, посведочено за срп. облик (у)*чевизити*, до- бија своје тумачење, будући да управо значење ‘кочити се, укру- ћивати се, мрзнути се’ (присутно у укр. потврдама) представља ве- зујућу карику између ‘(о)слабити’ и ‘(у)ћутати’, уп. чеш. дијал. *mlknút* ‘кочити се, укрућивати се (о телу)’, слч. *mlkvý* ‘тих, ћутљив’, слн. *otólkniiti* ‘укочити се’ и ‘ућутати’ (Куркина 1978: 25).

Са формалне пак стране и српски и украјински облици ипак за- хтевају детаљније објашњење.

ЛИТЕРАТУРА

АОС — Архангельский областной словарь, Москва 1980—.

Варбот 1972 — Ж. Ж. Варбот, Заметки по славанской этимологии (слав. *ko- ristь, слав. *(*s*)*kręga*, русск. диал. *намбкнутъ* ‘приучиться’, русск. *дроля*, русск. *-нѣчить*) // Этимология 1970, 65–84.

Варбот 1981 — Ж. Ж. Варбот, Лехитские этимологии (польск. *wnęka*, *wyko- przeć*, кашуб.-словин. *-sk⁴óbic*, *kręčni*, *óščąkle*, *pažev*, *gmuza*, *krěvac*, *miřa*) // Общеславянский лингвистический атлас 1979, Москва, 317–328.

Варбот 2003 — Ж. Ж. Варбот, К типологии взаимодействия этимологиче- ских гнезд. *Studia etymologica Brunensia* 2, Praha 2003, 57–62.

Вук — В. С. Караџић, Српски рјечник, Београд 1898³.

²³ Паралелизам значења ‘савијати се, сагибати се, увијати се’ : ‘боловати; умрети’ поткрепују бројне паралеле, уп. рус. *загибаться* ‘тяжело болеть, быть при смерти’, *его совсем скрутило* ‘он тяжело заболел’ (Петлева 1989: 68), с.-х. чак. *лѣкно* ‘изнемоглост, слабост’ < **lęk-* / **lōk-* (Boryś 1984–1985), каш. *kręčni* ‘болестан’ < **kręk-* ‘сагибати’ (Варбот 1981: 321; SEK III 88–89), чеш. *křehnouti* ‘кочити се, укрућивати се’, слн. *okřęgniti* ‘укочити се, укритити се’ < **kręg-* / **kręg-* (Варбот 1972: 74), од истог корена и блр. дијал. *скрџгаць* ‘болеть, быть чуть живу, еле-еле держаться’ (Петлева l. c.).

- Вуковић 1940 — *Ј. Л. Вуковић*, Акцент говора Пиве и Дробњака // СДЗб Х, 185–417.
- Гаговић 2004 — *С. Гаговић*, Рјечник говора села Безује у Пиви // СДЗб LI (рукопис припремљен за штампу).
- Горячева 1997 — *Т. В. Горячева*, К етимологији и семантике источнославјанских метеоролошких и астрономских термина // Етимологија 1994–1996, 27–35.
- Ђукановић 1983 — *П. Ђукановић*, Говор села Горње Цапарде (код Зворника) // СДЗб ХХIХ, 271–285.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови, Київ 1982–.
- ЭССЯ — Етимологіческий словарь славянских языков, Москва 1974–.
- Етимологија — Етимологија, Москва.
- СДЗб — Српски дијалектолошки зборник, Београд.
- Іліади 2003 — *О. І. Іліади*, Лексичні архаїзми українських діалектів Закарпаття // Студії з ономастики та етимології, Київ, 100–114.
- Калашников 1992 — *А. А. Калашников*, К етимологији др.-русс. *вяжа* // Етимологија 1988–1990, 126–127.
- Калашников 1994 — *А. А. Калашников*, Из истории славянских синонимов // Етимологија 1991–1993, 79–88.
- Куркина 1978 — *Л. В. Куркина*, Русск. диал. *малохольный, сверёжий* // Етимологіческие исследования, Свердловск, 23–27.
- Куркина 1982 — *Л. В. Куркина*, Лексические архаизмы родопского диалекта // Етимологија 1980, 16–30.
- Куркина 2001 — *Л. В. Куркина*, Лексические архаизмы русских говоров Среднего Урала // Известия Уральского государственного университета 2001/20, 97–103.
- Марковић 1986 — *М. Марковић*, Речник народног говора у Црној Реци // СДЗб ХХХII, 245–500.
- Мартынов 1986 — *В. В. Мартынов*, Славянские протезы и этимологическая звристика // Етимологија 1984, 128–132.
- Меркулова 1996 — *В. А. Меркулова*, Диалектная лексика и этимологија // Етимологіческие исследования 6, Екатеринбург, 18–26.
- Митровић — *Б. Митровић*, Речник лесковачког говора, Лесковац 1984.
- Москов 1962 — *М. Москов*, Особая префиксальная система в славянских языках применительно к украинскому языку // Праці Одеського державного університету, рік ХСVII, Том 152, серія філологічних наук, випуск 15, Питання слов'янської філології, Мовознавство, Одеса, 149–155.
- Онишкевич — *М. И. Онишкевич*, Словник бойківських говірок 1–2, Київ, 1984.
- Орел 1990 — *В. Э. Орел*, Етимологіческие заметки по восточнославянской лексике // Советское славяноведение 3, Москва, 71–78.

- Орел 1990а — В. Е. Орел, Етимологічний словник української мови, т. 3, Київ, 1989 // Советское славяноведение, Москва, 105–108.
- Петлева 1989 — И. П. Петлева, Этимологические заметки по славянской лексике. XV (укр. диал. *перейіка*; блр. диал. *шымородьде*, слав. *myrdati; с.-хорв. *врбети се*, *врбѣћ*, чеш. *vrbáč*; блр. диал. *скрэгаць*; рус. *мешкать* и др.) // Этимология 1986–1987, 64–71.
- ПОС — Псковский областной словарь, Ленинград 1967–.
- РСА — Речник српскохрватског књижевног и народног језика, Београд 1959–.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров, Москва — Ленинград (Санкт-Петербург) 1965–.
- Станић — М. Станић, Ускочки речник 1–2, Београд 1990.
- Стијовић 1990 — Р. Стијовић, Из лексике Васојевића // СДЗб XXXVI, 121–380.
- Тешић 1977 — М. Тешић, Говор Љештанског // СДЗб XXII, 159–328.
- ТС — Тураўскі слоўнік 1–5, Мінск 1982–1986.
- Фасмер — М. Фасмер, Этимологический словарь русского языка I–IV (перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева), Москва 1986–1987².
- Шульгач 1995 — В. П. Шульгач, Українські етимології, 1–6. WSJ 41, 175–180.
- Шустер-Шевц 1992 — Г. Шустер-Шевц, Славянские протезы в случаях зияния и их значение для славянской этимологии и исторической грамматики // Этимология 1988–1990, 88–99.
- Boryś 1984–1985 — W. Boryś, Čakavski semantički arhaizam *lukno* ‘iznemoglost, slabost’ // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXVII–XXVIII, Нови Сад, 95–97.
- Debeljak 1954 — A. Debeljak, O mrtvih velarnih predponah // Slavistična revija V–VII. Ljubljana, 169–177.
- Dulčići 1985 — J. Dulčić, P. Dulčić, Rječnik bruškoga govora // HDZb 7/2, 381–747.
- Havlová 1999 — E. Havlová, Komplexní situace jako sémantické východisko při vzniku slovanských slov (na příkladu sémantického východiska ‘chřadnout’) // Slavia 68, Praha, 287–294.
- HDZb — Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb.
- Janyšková 2003 — I. Janyšková, Vztah starých Slovanů ke stromům z hlediska jejich jmen // Česká slavistika 2003, Praha, 83–91.
- Kopečný 1983 — F. Kopečný, Nochmals zu den affektiven Vorsilben im Slavischen // WSJ 29, 25–40.
- Liewehr 1956 — F. Liewehr, Über expressive Sprachmittel im Slawischen // Zeitschrift für Slawistik I/1, Berlin, 11–27.
- Malinowski 1899 — L. Malinowski, Kilka przykładów użycia przedrostka *ko-* w językach słowiańskich // Prace filologiczne V, Warszawa, 117–119.
- RJA — Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII, Zagreb 1880–1976.

- SEK — *W. Boryś, H. Popowska-Taborska*, Słownik etymologiczny kaszubszczyzny, Warszawa 1994—.
- SGP — Słownik gwar polskich, Pracownia Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie.
- Skok — *P. Skok*, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV, Zagreb 1971–1974.
- SP — Słownik prasłowiański, Wrocław etc. 1974—.
- Težak 1981 — *S. Težak*, Ozaljski govor // HDZb 5, 203–428.
- Vaillant I–IV — *A. Vaillant*, Grammaire comparée des langues slaves, Lyon — Paris 1950–1974.
- WSJ — Wiener Slavistisches Jahrbuch, Wien.

Овај текст је резултат на пројекту 1591 «Етнолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика», који у целини финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.